

Kánon és relativizmus

Szegedy-Maszák Mihálynak nyilván igaza van: a kérdésben két téma van fölvetve — az irodalom és az irodalomtudomány jövője —, s ez különösen megnehezíti a választ. Érinti azt a további nehézséget is, hogy itt holmi jövendőlésre szólítanak föl bennünket, noha az irodalomtudomány nem prediktív tudomány. Nem foglalkozik azonban leckénk harmadik bökkenőjével, hogy ugyanis a kérdés a két téma — az élő irodalom (hiszen csak élő dolog tarthat valamerre) és az élő irodalomtudomány — összetartozását adotttnak tekinti. Holott az alkotás és új keletkezés értelmében vett jelenkori művészi gyakorlat és egy művészettel foglalkozó tudomány szoros egybefüggése korántsem evidens. A társtudományokra vetett futó pillantás megmutatja, hogy a művészettudomány jelentős irányzatainak és képviselőinek kapcsolata az élő képzőművészettel ritkaságszámba ment és az ellenkezője volt a szabály. A zenetudomány helyzetét módosítja ugyan egy jelenkori interpretatív művészettel, a zenei előadóművészettel való szoros összefüggése, de hosszú ideje uralkodó szokás, hogy a zenei műsorok kettéválnak a kortárs művek és a múlt kanonizált alkotásainak időtényezője mentén. A tudomány intézményének és a kortársi művészetnek a dinamikus kölcsönkapcsolata nem magától értetődő.

Az a hermeneutikus tétel ugyanis, amelynek egy változatát a referátum írója úgy fejezi ki, hogy „a jelen átértelmezi a múltat”, nem vagy legalábbis nem szükségképpen redukálható arra, hogy a jelen *irodalmi* praxisának belátása értelmezné át a múlt irodalmát. A kultúra egész történetében fölötte általános, hogy a jelenkori kulturális tevékenységet hanyatlásnak tekintik. S ha a különböző Querelle-ek, legfőképpen persze az avantgardizmus szakított is e felfogással, maga a közönség ebben az évszázadban egyre növekvő mértékben fordult a múlt alkotásai felé — természetesen állandó aktuális át- és újraértelmezések kíséretében. Ma meggyőződésem szerint a magaskultúra fogyasztásának túlnyomó részét régi műalkotások befogadása teszi ki. Ezért a velük való akár kizárólagos foglalkozásnak sem kell önmagáért való történelmi kérdésként megjelennie az irodalomtudós számára, s egy — mondjuk — éles kultúrkritikai megalapozású elzárkózás a kortárs irodalomtól sem szolgáltatja ki szükségképpen őt a hermeneutikai értelemben vett elrekesztett, inaktuális historizmusnak. Döntése fölötte aktuális lehet. Szegedy-Maszák Mihály is fölveti: „Nincs kizárva annak a lehetősége, hogy csakis akkor válhat igazán jelentőssé valamely irodalmár, ha olyan alkotók munkáinak értelmezésére is vállalkozik, mint például Shakespeare, Goethe vagy Baudelaire.”

De ha el lehet képzelni legitim irodalomtudományt, amely nem kér a jelen irodalmából, az sem elképzelhetetlen, hogy a kortárs irodalomra csekély az irodalomtudomány hatása. Az irodalomtudomány nagy eredményeit talán az írók nem saját munkásságukban, hanem inkább irodalmi világképükben akarják — ha akarják — hasznosítani. És ez a kettő feszültségteli ellentmondásban lehet egymással: a kánonok sorsa a későmodernitásban mintaadó és mértékadó funkciójuk egységének megbomlása.

Mindezek a megfontolások kizárólag kritikai jellegűek. Arra kívánok rámutatni, hogy ha már a Debreceni Irodalmi Napok címe ilyen faramuci módon, a zárójellel mintegy egymáshoz zárja a kortárs irodalomtudományt és irodalmat, ez szinte ránkényszeríti, hogy a kettő korántsem nyilvánvaló viszonyán morfondírozzunk.

De talán elegendő lett volna csak az irodalomtudományra vonatkozó kérdést föltenni. Szegedy-Maszák Mihály kezdetben referálja azokat a modern tendenciákat, amelyek egyike-másika kényszerítő erővel veti fel — szerény véleményem szerint — a kérdést, hogy egy tudomány paradigmaváltásáról vagy „végéről” van-e szó. Ami az utóbbi lehetőséget illeti, ezt ezúttal nem a fölgerjedt banauszosz (vagy éppen Bildungsbürger?) pendíti meg, aki kevéssé érdekelt szöveghalmazok újonnan generált párbeszédének tanulmányozásában és az *Odüsszeia* ilyen értelemezésében, aki — ha másként nem, a minőség hipotetikus epifenoméniaként — ragaszkodik egyes kiváló művek individuális eredetiségéhez, aki az irodalmi műalkotást elsősorban írásképnek tekinti, és valamely másjellegű képesség egyenrangúságát az írással a modern képuralom (=írástudatlanság) térhódításának tekinti. Nem, tegyük zárójelbe az avatatlanok bosszankodását és a tradíció nosztalgikusainak sirámain, és vessük fel józanul azt a lehetőséget, hogy valamely tudomány tárgyának, ezúttal „az irodalom mibenlétének átértelmezése” eljuthat egy olyan határig, ahol tradíciójával való önazonossága nem tartható fenn. Ez önmagában nem baj, sőt, összefügghet azzal a modern trenddel, amely fellazítja a társadalomtudományok és humanista szaktudományok határait, relativizálja szigorú szféráit, és vagy a bölcsélet, vagy a történelemtudomány hatalmas kohójához irányítja őket. Párhuzamba volna ez állítható a társtudományok hasonló törekvéseivel, mindekelőtt Hans Beltingnek, a nagy művészettudósnak *A művészettörténet vége?* című 1983-as vitairatával, amelyet nemrég alaposan revideált formában, azonos címmel újra kiadott.

A referátum szerzője mindenesetre vázlatának lehetséges következtetéseit nem veti fel. Nem érvényesíti, amikor a magyar irodalomtudomány utolsó évtizedeiről és mai föladatairól ad történelmi összefoglalót. „Az irodalom mibenlétének szükséges átértelmezése” ott visszalép a szédítő meredélytől. A kép és szöveg radikális egyenrangúságának termékeny és szubverzív problémája azzá a szolid művelődéstörténeti programmá szelődül, hogy mondjuk Mühlbeck Károly rajzai nélkül szegényes volna Sebők Zsigmond *Mackó urának* recepciója, és mindezt helyes *Az Én Újságomban* tanulmányozni. A linearitás Flusser-féle válsága ellenére a magyar irodalomtudománynak itt vonalszerű, nagy narratívája van (noha korántsem siker-történetként ábrázolva), amely az interdiszciplinaritás gyakori hangoztatása ellenére is a diszciplína maradéktalanul immanens medrében folyik.

A referátum eme inkonkluzivitásának persze megvan a magyarázata. Egy kis kultúra — a miénk — egyszerre nemzeti és internacionális tudományágáról van szó, amely mindenképpen perifériális, és azért küzd, hogy ne legyen provinciális. (Félreértések elkerülése végett: a periféria komoly és autonóm szellemi teljesítmények szülőhelye lehet.) Védekeznie kell — illetve kellett —, gyakran saját soraiban is a nemzeti és a marxista ideológia megszállásától, az interdiszciplinaritás kínálta fölületességtől, a tudatlanságtól. Tekintélyét intézményes szilárdsága mellett korszerűségével kell megalapoznia, de a korszerűség gyökeresen destruk-

tív, és ezért tekintélyromboló elemeit nem applikálhatja, csak tudomással bírhat róla.

Úgy tűnik, egy egész elméletre volna szükség annak az ellentmondásnak a feloldására, amely Szegedy-Maszák Mihály előadásában abban mutatkozik, hogy egyrészt a korszerűség ismételen tovább nem indokolandó retorikai adu ászként szerepel benne, másrészt egy tiszteletre méltó önbírálat keretében idézi Hans Sachs szavait: „Es klang so alt, und war doch so neu”.

Sachs bölcsessége persze meg is fordítható. Hányszor tapasztaljuk, hogy ami *olyan* újnak hangzik, mégis oly régi. Mostanában áttekintettem Debrecen jelentős mai írójának, Tar Sándornak a recepcióját, s azt tapasztaltam, hogy az értelmezők gyakran arcuk verítékével próbálják megmenteni az írot a dokumentaritás, a szociográfia vádjától, s igyekeznek életanyagát archetipikus profundériákban — ahogy Király István mondaná — *elontologizálni*. A művészi jelentőség garanciája, vagy legalábbis feltétele ilyenkor az, hogy — és most visszatérek a referátum szövegéhez — *ne* olvashassuk „társadalmi, lélektani vagy egyenesen politikai forrásként irodalmi műveket”. Azt kérdezem: *miért* nem? Aki így olvas, nyilván nem *sensu strictu* irodalomtudós, s aki *csak* így olvas, a történettudományban teljesen legitim módon nem művészi, hanem dokumentumértéket keres, de hát nem a tudomány határainak feloldódásáról volt szó? Nem hangzik ebben a dalban a korszerűség követelménye mégis csak a régi félelemnek, hogy majd jönnek az ideológiai kisajátítók és meggyalázzák autonómiánkat?

Szegedy-Maszák Mihály helytállóan referálja azt a modern irányzatot, amely „az irodalomhoz közelítette a történetírást”. Ennek a szabadságnak azonban van másik oldala is, amely bizonyára „az irodalom mibenlétének átértelmezésével” függ össze. Arról van szó, hogy sokféleképpen olvashatunk. Hans Robert Jauss például a következőket mondta a szóban forgó kérdésről: „A *Quentin Durward*-t egy darab középkori történetként olvashatjuk (ha a fiktitvet kivonjuk belőle, a múlt képe marad számos hiteles részlettel), Ranke *Francia történelem* című műve ezzel szemben bízvást tekinthető >történelmi műalkotásnak<, és akkor, mint egy Scott-regényt, esztétikailag élvezhetjük.”

Merre is?

„Az örökség sohasem adott, mindig elvégzendő tevékenység.”

(Derrida, idézi Szegedy-Maszák Mihály)

„—Mondja, Jagodek, tudja maga, hogy mi az a tradíció?

— Hát kérem... mi itt a betegekről csak azt tudjuk, hogy nyugodtak-e vagy nyugtalanok, de a betegségüket nem mondják meg. De ha jól emlékszem, ez valami idegsokkszerű dolognak a neve. Inkább az idegoszólályn fordul elő...”

(Rejtő Jenő)

Merre tart az irodalom(tudomány)?

Szerintem ez nagyon jó kérdés. Persze, lehet, hogy igénytelen vagyok: szerintem a „hogyan ityeg a fityeg?” is igen jó kérdés. Szinte korlátlan szabadságot enged a válaszolónak, kihívja az értelmezést, ugyanakkor lehetővé teszi a teljesen konvencionális replikát („ahogy lógtaják”). Effajta automatikus válaszra itt is lenne módunk (jöllehet ez nem annyira szigorúan konvencionálizált); mondhatjuk például, hogy „Mit tudom én!”, amihez volna kedvem. De akkor itt vége volna ennek a hozzászólásnak, és az az udvariasság konvencióit rúgnám fel.

Mókás, mulatságos kérdést kaptunk: sok-sok elágazása és rejtekútja van, érdemes benne kicsit eltévedni. Szintaktikailag például a furfangosnak épp nem nevezhető zárójelzés segítségével két kérdésre válik szét. Ez is érdekes lehet. Dönthet a válaszoló, hogy mindkét kérdésre válaszol, vagy csak az egyiket választja ki. Már ha egyáltalán válaszolni akar vagy tud. Ez a kettősség a szemantika szintjén azt sugallja, hogy a két kérdésre egyazon válasz is adható, esetleg; mintha afféle kérdésformájú zeugma volna. Az előfeltevés, amelyet igenelnünk kell, ha egyszerűen válaszolni akarunk (ahelyett, mint ahogy most én teszem, a kérdésre magára reflektálnánk), az előfeltevés tehát az, hogy az irodalom és az irodalomtudomány valamire egyfelé tart. Ja igen, és az is, hogy tart. Nem, mondjuk, *valamitől* tart (pedig lenne mitől), nem tart is *valamire* (nagyra, teszem azt; vagy: húsáért, bőréért, tejéért tartjuk), hanem: *valamerre*, *valahová*. Van tehát iránya, célja, vagy — óvatosabban fogalmazva — mozgása, érzékelhető elmozdulása.

A legérdekesebb a feltett kérdés pragmatikai aspektusa: hogy miféle célt szolgál s hogy mit kezdünk vele. Higgyük-e el, hogy valami tényszerű dolgot akar megtudakolni a kérdező (már ha ő, s mi, a válaszolók, hiszünk effélében)? Vagy másról van szó? Feltételezhető legalább két másik eset. Egyrészt: a kérdésre adott válasz némileg és nagyon áttételesen módosíthatja a kérdés tárgyát, éppen azt, ami felől kérdezve lett. Azok, akiket felkértek, hogy a kérdésre válaszoljanak, azt remélik, hogy van egy kis szerepük az irodalom és/vagy az irodalomtudomány alakításban; amit mondanak, része lesz annak a játéknak, amely e területeken zajlik. Lehetetlen tehát a játékot kívülről megítélő bírót vagy néző szerepét eljátszaniuk. A kérdés tehát arra szolgál, hogy mozdítsunk valamit azon, amiről feltételezzük, hogy mozog („tart”) valamerre. Másrészt: a kérdés lényegét tekintve is hasonlít a már idézett „Hogyan ityeg a fityeg?” kérdésre; nem körülhatárolható, hogy milyen vá-